

ЗНИКАЮЧИЙ ФАНТОМ СХОДУ

Людина живе в світі культури і сама є його частиною, тому абстрагування від досить істотної обставини людського життя та її історії спотворює і не дозволяє адекватно уявити суть пізнавальної діяльності. Без сумніву, виникнення і історичні трансформації пізнавального досвіду європейської культури у всій своїй сукупності повинні бути враховані при будь-якій серйозній претензії на дослідження історіософського дискурсу.

Пізнавальний досвід, накопичений європейською цивілізацією в попередні періоди історії, визначився в основоположних орієнтаціях і цільових установках, які не зникли і не розсіялися — вони сконденсувалися у вигляді принципів, об'єднуючих строкатість і різноманіття сучасних теоретико-пізнавальних концепцій.

Дана тенденція зі всією очевидністю зумовила розвиток орієнталістики. Схід в роботах багатьох поколінь західних дослідників з початку епохи Просвітництва розглядався як конструкт, що полярно позиціонується, як не-Захід, як "природна" початкова бінарна опозиція тому універсальному, що цементує загальне уявлення про західну цивілізацію. Даний конструкт пояснюється специфікою європейського мислення, якому властивий онтологічний дуалізм.

Філософська основа європоцентричної парадигми історії людства була розроблена Г. В. Гегелем у "Філософію історії". Він розглядає історію в цілому як "прогрес духу в свідомості свободи", при цьому Захід протиставляється Сходу як стадіально-вище стадіально-нижчому. Відповідно, східний "індивідуум" — особливий вид самозаперечення або безособовості ⁴

К. Маркс і М. Вебер в своїх спробах створити універсальну теорію світової історії так само керувалися історичним досвідом Заходу, якому протиставлявся Схід. Так сформувалася парадигма Іншого, що прийняла форму дилеми Захід-Схід. Найбільш істотним в цій

аналітичній парадигмі було обґрунтування винятковості власної культурної матриці.

Якщо Схід це неідентичність Заходу, то "не-Захід" — це не об'єкт дослідження, а представлений задалегідь фантомний предмет для відштовхування. Фантом, якому сходознавці намагалися надати історичну форму, будуючи емпіричний матеріал в контексті наперед заданого історіософського конструкта.

Надалі частина західних сходознавців, у тому числі і представники радянської історіографії, вважали своїм обов'язком доводити, що Схід йде західним історичним шляхом, оскільки він є універсальним. Таким чином, європоцентрична історична парадигма перетворилась на дилему: Захід-сучасне-розвинене — Схід-традиційне-відстале.

До середини ХХ ст. у європейській науці сформувалися основи теорії "єдиного індустріального суспільства" і пов'язана з нею доктрина модернізації Сходу. Загальна її суть зводилася до наступних положень. У ХVІІІ ст. Схід залишався Сходом, Захід — Заходом, але потім почався процес переходу до "єдиного світу", суть цього процесу — "розрив з минулим". Розвиток до єдиного світу розуміється перш за все як процес "вестернізації", розповсюдження на Сході "універсального етичного базису західної цивілізації" ². Інакше кажучи, йдеться про втрату азійськими народами своєї соціокультурної суті. Ця історична приреченість східних суспільств виразилася в конструкторі ієрархованих груп країн "третього", "четвертого" та інших світів.

Теоретично "легітимним" предметом такого підходу до історії країн афро-азійського регіону залишається лише зникаюча величина, яка присутня в сучасній глобальній цивілізації як прикрий пережиток. Відповідно, магістральний напрям світового розвитку буде, по суті справи, визначатися різними варіантами вестернізації. Ця європоцентрична історична парадигма вельми активно популяризується представниками сучасного російського і вітчизняного сходознавства. У своїй основі вона базується на марксовій ідеї "азійського способу виробництва", довільно перенесеній в контекст теорії цивілізацій. Характер і динаміка цивілізацій як і раніше розглядається в термінах власності на засоби виробництва і на владу. Відповідно стверджується, що в ході історичного процесу оформилися дві структурно-типологічні варіації суспільства: Західна (антично-капіталістична) і не-Захід-на, яка включає всі східні цивілізації. Історичний шлях східних цивілізацій привів їх до кризи і суть всесвітньої історії — рух до єврокапіталізму³. На узагальнюючому рівні історична перспектива людства зводиться до єдиної гомогенної соціальної конструкції і єдність ця обумовлена перевагою європейської цивілізаційної моделі.

Слід підкреслити, що вирішальний крок в подоланні європоцентричної картини історії був зроблений в культуралістських дослідженнях, що сформувалися під впливом постмодернізму і деконструктивізму. Їх вплив проник в зарубіжне сходознавство ще в 80-х роках XX ст. разом з книгою Э. Саїда "Орієнталізм". Критика Е. Саїдом ідеологічної детермінованості і органічного зв'язку класичного сходознавства з імперіалізмом була "джерелом натхнення" для представників нового напрямку в історіографії⁴.

Представники цього напрямку розглядають традиційну західну історіософію як міфологію, що приписує іншим культурам властивості, обумовлені не їх власним характером, а формою їх відносин до західної культури. Цей свого роду "онтологічний імперіалізм" виявлявся в прагненні розчинити Інше в собі, не дати виявитись його інаковості⁵.

В той же час в рамках історичної реальності останньої третини XX ст. поставала проблема особливого відмінного від євро-атлантичного шляху модернізації. Першою таким приклад модернізації здійснила Японія, де відбувся синтез традиційного і сучасного. Результатом цього синтезу стало створення в Японії капіталістичної моделі, яка "відбулася в абсолютно відмінній від англійського капіталізму формі — економіка, що поєднує японську душу і західну технологію", пріоритет конфуціанської етики, що виключає "конфлікт інтересів"⁶. Японський "позаіндивідуалістичний капіталізм" свідчить, що нерозчленованість двох понять — індивідуалізм і капіталізм специфічно європейське явище.

Підкреслимо, що європоцентристська концепція історії і модернізації втратила монопольні позиції на кінець XX століття. Несподіваний економічний стрибок східно-азіатських країн актуалізував необхідність переоцінки їх ролі в сучасному світі. Сама історична реальність другої половини XX століття свідчила, що не можна розглядати модернізацію як перехід до якого-небудь одного фіксованого типу суспільства, оскільки вона включала різноманітність моделей. Незахідні суспільства здійснюють модернізацію не приймаючи західних цінностей, інститутів і форм поведінки. Більш того, саме збереження соціокультурної ідентифікації було умовою успішної модернізації⁷.

Визнання вітальності азійських суспільств відкрило нові перспективи вивчення їх минулого. Була опублікована велика кількість робіт, присвячених економічній, соціальній і культурній історії країн Азії, введені в науковий обіг нові джерела і ретроспективна статистика. Відбулися значні зрушення в методології вивчення народів афро-азіатського регіону, пошуки глибшого розуміння суті азійських суспільств стимулювали їх цивілізаційний аналіз. Порівняльне вивчення

регіональних цивілізацій (культурно-цивілізаційних ареалів) дозволили історикам дійти висновків, що Ісламська цивілізація типологічно відмінна від Далекосхідної, Індійсько-південноазійської і ця відмінність детермінована суттю основних світоглядних цінностей⁸. Осмислення загальної тенденції, представленій в цих дослідженнях, дозволяє дійти висновку, що Схід в його традиційному розумінні не може бути об'єктом системного аналізу, оскільки не є соціокультурною спільністю⁹.

У 2000 р. голова програми по глобальній історії XIX міжнародного конгресу історичних наук П. О'Брайен підкреслив: "традиційне спрощене веберівське уявлення про те, що тільки в Європі найраніше стали розвиватися політичні, інституційні, юридичні, культурні і релігійні передумови для ефективного зростання, виглядає дуже сумнівно в очах серйозних учених"¹⁰. Сприйняття історії, як процесу становлення єдності людства в його соціокультурному різноманітті, детермінованому багатолінійністю суспільного розвитку, пов'язано не лише з подоланням європоцентризму, але і свідчить про евристичну неспроможність дефініції "Схід".

Низка дослідників цілком обґрунтовано поставили під сумнів правомірність існування сходознавства як комплексної (у синхронії) і наскрізної (у діахронії) наукової дисципліни, перш за все через неможливість визначити конкретно її предмет. У російському сходознавстві розвернулася дискусія з цього питання¹¹.

Примітки:

1. Детально див.: Шаймухамбетова Г. Б. *Гегель и Восток. Принципы подхода*. — М., 1995.
2. Reischner E. O. *Wanted: an Asian Policy*. — New York, 1955. — P. 65-66; Reischner E. O., Fairbank J. K., Craig A. M. *A History of East Asian Civilization*. — Vol. 2: *East Asian. The Modern Transformation*. — Boston, 1965. — P. 6.
3. Васильев Л. С. *Восток и Запад в истории (основные параметры! проблематики) //Альтернативные пути к цивилизации*. — М.: Логос, 2000. — С. 96-114; *Цивилизационные модели современности и их исторические корни*. — К., 2002. — С. 68-78; *Сайе Митя. Некоторые исторические аналогии в процессе адаптации Индии и Китая к западной модели модернизации //Проблемы! Дальнего Востока*. — 2003. — № 3. — С. 119-126.
4. Huang Ph. C. C. *Theory and the study of modern Chinese history: Four traps and a question //Modern China*. — Beverly Hills; L., 1998. — Vol. 24. — N. 2. — P. 193.
5. Young R. *White Mythologies. Writing History and the West*. — L., N.Y., 1990. — P. 14.
6. Morishima M. *Why has Japan "Succeeded"?* — L., 1983. — P. 87; Kochman J.V. *Introduction: Soft Rule and Expressive Protest //Authority and the individual in Japan*. — Tokyo, 1978. — P. 17.

7. Подробней см. : Черных І. Д. Схід в контексті глобалістського підходу // *Записки історичного факультету Одеського національного університету*. — Вип. 12. — Одеса, 2002. — С. 498-505.
8. Тойнбі А. Дж. *Цивилизация перед судом истории*. — М., 1995. — 163; Павленко Ю. В. *Происхождение цивилизации: альтернативные пути* // *Альтернативные пути к цивилизации*. — М., 2000. — С. 125-127.
9. Детально див. : Черних І. Д. Духовна революція "Осьового часу " і Схід // *Записки історичного факультету Одеського національного університету*. — Вип.15. — Одеса, 2005. — С. 373-377.
10. О'Брайен П. *Статус государства и будущее универсальной истории* // *Цивилизация*. — Вип. 5: *Проблемы глобалистики и глобальной истории*. — М., 2002. — С. 24.
11. Немчинов В. А. "Геном" Востока: опыт и междисциплинарные возможности / *Восток*. — 2004. — № 6. — С. 158-165.